

The consequences of the militarization of the Caspian Sea on Iran's military security

Hassan.kouchaki^{1✉} | Hamid.kareemi² | Mohsen.moradian³ |
Ebrahim.roumina⁴ | Reza.mohseni⁵

1-Instructor of Defense Management, IRI Military Command and Staff University, Tehran, Iran:
h.kochaki@casu.ac.ir

2-Assistant Professor of Defense Management, IRI Military Command and Staff University, Tehran, Iran:
hameed.kareemi@gmail.com

3-Assistant Professor of Defense Management, University of Strategic Sciences, Tehran, Iran:
mohsen.moradian7@gmail.com

4-Associate Professor of Political Geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran:
e.roumina@modares.ac.ir

5-Assistant Professor of Economics, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran: re_mohseni@sbu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

2025-4-28

Received in
revised form:

2025-6-11

Accepted:

2025-6-12

Published online

2025-8-23

Keywords:

*Consequences,
Militarization,
Military security,
Caspian Sea*

ABSTRACT

Objective: The Caspian region, as one of the world's strategic and sensitive areas, has been a battleground for regional and extra-regional actors competing over national interests and security concerns. Disputes over energy resources, the legal regime, ethnic issues, and environmental concerns, combined with differences in security perceptions and unequal power distribution, have led to divergence among the coastal states. The militarization of the Caspian Sea has significantly influenced the region's security, political, and economic dynamics, necessitating a comprehensive analysis of its implications for Iran's military security.

Methods: This study employs a descriptive-analytical approach, combining qualitative and quantitative methods. Data were collected through expert panels, interviews, and surveys with specialists in security and geopolitics who have experience in Caspian affairs.

Findings: The findings indicate that while Russia has played a dominant role in strengthening its military presence, other coastal states have also actively participated in this process of militarization. Moreover, Azerbaijan's reliance on extra-regional powers, such as the United States and Turkey, has further contributed to the military buildup in the region.

Conclusions: This study highlights the impact of Caspian militarization on Iran's national security, emphasizing that increased military activities, particularly the presence of extra-regional powers, could pose a serious threat to Iran's strategic interests.

Cite this article: Hassan. Kouchaki, Author, Hameed. Kareemi Author, Mohsen. Moradian, Author, Ebrahim. Roumina, & Author, Reza. Mohseni (2025). The Consequences of the Militarization of the Caspian Sea on Iran's Military Security. *Defensive Future Studies*, 10 (37), 223-254.

DOI: [10.22034/dfs.2025.2059169.1902](https://doi.org/10.22034/dfs.2025.2059169.1902)

Publisher: IRI Military Command and Staff University

Extended Abstract

INTRODUCTION

The Caspian Sea region has emerged as a central arena of geopolitical competition due to its vast energy reserves—especially oil and gas—and its unique geostrategic position, which connects Central Asia, the Caucasus, the Middle East, and Russia. Following the collapse of the Soviet Union in 1991, the geopolitical landscape of the region underwent a dramatic transformation, prompting the increasing involvement of both regional and extra-regional powers. The growing militarization of the Caspian—marked by an expanding naval presence and deepening military cooperation between littoral states and external actors—has intensified strategic rivalries. This trend poses complex challenges to regional security, particularly for the Islamic Republic of Iran. As military capacities expand and external alliances deepen, Iran's national security and regional influence are being recalibrated. This study examines the implications of the Caspian Sea's militarization on Iran's military security and explores the broader strategic dynamics shaping the region.

METHODOLOGY

This research is categorized as applied and developmental in nature, employing a descriptive-analytical method with an exploratory approach. The study relies on both document analysis and expert input. A panel of 15 experts—including university professors, military and political elites, and specialists in geopolitics, international relations, and regional studies—was selected for in-depth interviews. These individuals had at least a master's degree and over two decades of professional experience. Additionally, a structured questionnaire was distributed among 70 professionals with expertise in security, military affairs, law, politics, and economics related to the Caspian Sea. Due to the limited population, a census method was used. The research process included document analysis, expert interviews, validation of the questionnaire through two expert sessions, and final data collection via the questionnaire, followed by systematic analysis and interpretation of findings.

RESULT

The analysis of the militarization of the Caspian Sea reveals an increasingly asymmetrical security environment that poses significant challenges to the national security of the Islamic Republic of Iran. Using a descriptive-analytical method and through document review and expert insights, the study

identifies a variety of military developments by Caspian littoral states, leading to a fragile and competitive security structure in the region.

Russia emerges as the dominant military power, possessing the most advanced and comprehensive naval presence in the Caspian. With significant investment in naval modernization, infrastructure, and missile capabilities, Russia has reasserted its regional influence. It maintains strategic control over maritime routes such as the Volga Canal and holds unparalleled superiority in areas like nuclear capabilities, cyber warfare, and airspace operations.

Kazakhstan has increasingly aligned its security posture with Russia while seeking partnerships with extra-regional powers like China and Israel. Its access to nuclear and aerospace facilities, especially the Baikonur Cosmodrome, strengthens its strategic deterrence. Despite its limited independent military capabilities, Kazakhstan is expanding its naval forces and infrastructure with support from various countries.

Turkmenistan, though militarily weaker, has pursued defense modernization by procuring foreign equipment and engaging in military cooperation with NATO members and regional actors. Nonetheless, its lack of operational experience and heavy reliance on imported defense systems place it at a relative disadvantage.

Azerbaijan is identified as the most active regional actor in the military build-up. Strategic cooperation with Israel and Turkey has facilitated significant advancements in their drone and missile capabilities. The country has also modernized its naval bases and increased defense spending, posing a direct challenge to Iran's strategic interests, especially given its alignment with adversarial powers.

Iran, while leveraging indigenous defense industries and strategic geography in the southern Caspian, faces growing threats due to rapid militarization by neighboring states supported by extra-regional actors. Iran's efforts to maintain deterrence through self-reliance in missile and naval systems are substantial but may prove insufficient without robust regional security cooperation.

In sum, the militarization trend in the Caspian is increasingly shaped by external interventions and rising regional rivalries. This necessitates a recalibration of Iran's maritime defense strategy and deeper engagement in regional security frameworks to counterbalance emerging threats.

DISCUSSION and CONCLUSIONS

This study, conducted through theoretical research, expert interviews,

and data analysis via specialized questionnaires, reveals a complex array of consequences resulting from the militarization of the Caspian Sea and its implications for Iran's military security. Key findings highlight the intensification of arms races, increasing tensions over maritime resources and navigation routes, and growing strategic competition among littoral states and external powers.

The presence and support of extra-regional actors such as the United States, NATO, and Israel in arming and training coastal countries contribute significantly to destabilizing the military balance, particularly to Iran's detriment. The potential for unilateralism, erosion of regional cooperation mechanisms—especially in areas like counterterrorism and anti-smuggling—and the increased intelligence activities against Iran, further exacerbate the regional security dilemma.

Moreover, the rise of Turkish and Russian influence, the potential for regional military exercises targeting Iran, and the spread of extremist groups represent additional threats to Iran's national and maritime security. Although full-scale conflict seems unlikely due to regional interdependence and the absence of a unified military regulatory framework among Caspian states, the proliferation of military assets—including naval vessels, missile systems, and drone bases—signals a trajectory toward heightened insecurity.

Ultimately, this research underlines that while military build-up may appear to enhance national security, in the Caspian context, it often leads to greater instability, mistrust, and strategic vulnerabilities for Iran. A sustainable approach would require transparent, multilateral mechanisms to manage military presence and ensure cooperative security among the littoral states.

پرتال جامع علوم انسانی

پیامدهای نظامی شدن دریای خزر بر امنیت نظامی ایران

حسن کوچکی^۱✉ | حمید کریمی^۲ | محسن مرادیان^۳ | ابراهیم رومینا^۴ | رضا محسنی^۵

- ۱- مربی مدیریت دفاعی، دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش ج ا ایران، تهران، ایران. h.kochaki@casu.ac.ir
- ۲- استادیار مدیریت دفاعی، دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش، تهران، ایران. hameed.kareemi@gmail.com
- ۳- استادیار مدیریت دفاعی، دانشگاه علوم استراتژیک، تهران، ایران. mohsen.moradian7@gmail.com
- ۴- دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. e.roumina@modares.ac.ir
- ۵- استادیار اقتصاد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. re_mohseni@sbu.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:	هدف: دریای خزر یکی از مناطق حائز اهمیت از نظر موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژی است که با اقدامات برخی از کشورهای همسایه آن در حال نظامی شدن است. هدف از این تحقیق بررسی پیامدهای نظامی شدن دریای خزر بر امنیت نظامی است.
مقاله پژوهشی	روش‌ها: این پژوهش از نوع توسعه‌ای-کاربردی بوده که به روش توصیفی تحلیلی و با رویکرد آمیخته انجام شده است. از ابزار کتابخانه‌ای و میدانی برای جمع‌آوری اطلاعات در حوزه پژوهش استفاده شده است.
تاریخچه مقاله:	یافته‌ها: بررسی ظرفیت‌های نظامی کشورهای ساحلی و معاهدات نظامی-امنیتی آنان نشان می‌دهد که روسیه بیشتر از سایر کشورها در روند نظامی شدن منطقه نقش داشته اما دیگر کشورها نیز به‌طور فعالی در این فرایند شرکت کرده‌اند.
تاریخ دریافت:	نتیجه‌گیری‌ها: نتایج تحقیق نشان می‌دهد که نظامی شدن منطقه، به‌ویژه حضور قدرت‌های فرا منطقه‌ای، می‌تواند تهدیدی جدی برای امنیت نظامی ایران باشد.
۱۴۰۴/۰۲/۰۸	کلیدواژه‌ها:
تاریخ بازنگری:	پیامد، نظامی شدن، دریای خزر، امنیت نظامی
۱۴۰۴/۰۳/۲۱	
تاریخ پذیرش:	
۱۴۰۴/۰۳/۲۲	
تاریخ انتشار:	
۱۴۰۴/۰۳/۰۱	

استناد: کوچکی، حسن؛ کریمی، حمید(۱۴۰۴). پیامدهای نظامی شدن دریای خزر بر امنیت نظامی ایران. آینده‌پژوهی دفاعی، ۱۰ (۳۷)، ۲۲۳-۲۵۴.

DOI: [10.22034/dfs.2025.2059169.1902](https://doi.org/10.22034/dfs.2025.2059169.1902)

ناشر: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

منطقه دریای خزر، با بهره‌مندی از ذخایر عظیم انرژی به‌ویژه نفت و گاز، و برخورداری از موقعیت ژئواستراتژیک منحصربه‌فرد در اتصال چهار منطقه کلیدی یعنی آسیای مرکزی، قفقاز، خاورمیانه و روسیه، در دهه‌های اخیر به یکی از کانون‌های اصلی رقابت‌های ژئوپلیتیکی میان بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بدل شده است. پیرامون دریای خزر دو منطقه ژئوپلیتیکی مهم، آسیای مرکزی و قفقاز، قرار دارد که از نظر جغرافیای ملی و منطقه‌ای بخش مهمی از قلمرو سرزمینی امپراتوری‌های تاریخ - تمدنی و فرهنگی ایران بوده است (موسوی شهیدی، ۱۴۰۳). این منطقه از منظر ژئواکونومیک، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین گره‌های صادرات انرژی و توسعه کریدورهای ترانزیتی در اوراسیا شناخته می‌شود و امنیت مسیرهای انتقال انرژی در آن نقشی تعیین‌کننده در معادلات اقتصادی جهانی ایفا می‌کند. افزون بر این، دریای خزر از حیث پیوندهای ژئواستراتژیک میان مناطق پیرامونی، به یکی از محورهای اصلی رقابت برای نفوذ و بازتعریف توازن قدرت در گستره اوراسیا تبدیل شده است. (Cohen, 2006).

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۹۱ و استقلال جمهوری‌های آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان، فضای ژئوپلیتیکی دریای خزر دچار تحول اساسی شد. تا پیش از آن، اتحاد شوروی با ایفای نقش هژمونیک، مانع از مداخله و نفوذ سایر بازیگران می‌شد؛ اما فروپاشی این نظام دوقطبی، بستر حضور و رقابت فزاینده قدرت‌های منطقه‌ای مانند ترکیه و قدرت‌های فرامنطقه‌ای نظیر ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا، چین، اسرائیل، ژاپن و هند را فراهم کرد. (Mir, T. A., & Baghat, M. A., 2025).

در این میان، ایالات متحده آمریکا با درک اهمیت ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران و با توجه به نفوذ تاریخی این کشور در منطقه، راهبرد مهار و محدودسازی نقش ایران را به‌عنوان بخشی از سیاست کلان خود در آسیای مرکزی و قفقاز پیگیری کرده است. این راهبرد، علاوه بر ابعاد امنیتی و نظامی، در حوزه‌های اقتصادی و دیپلماتیک نیز به‌طور ملموسی قابل مشاهده است. در نتیجه، منطقه دریای خزر به یکی از عرصه‌های اصلی

رقابت ژئوپلیتیکی میان قدرت‌های بزرگ تبدیل شده است؛ رقابتی که پیامدهای آن ساختار امنیتی و توازن ژئوپلیتیکی سراسر اوراسیا را به شدت تحت تأثیر قرار داده است (قاسمی، ۱۳۹۴: ۱).

کشف منابع گسترده انرژی در یک منطقه، از مهم‌ترین عوامل در تبدیل آن به کانون رقابت‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی به شمار می‌رود. در پی استقبال و همراهی برخی کشورها، شاهد حضور فزاینده بازیگران فرامنطقه‌ای، شرکت‌های چندملیتی و مؤسسات نفتی در این حوزه هستیم؛ امری که به تعمیق پیچیدگی‌ها و بروز شکاف‌های سیاسی، اقتصادی و امنیتی در منطقه انجامیده است. در این میان، اقدامات ناهم‌سو و واگرایانه برخی از دولت‌های تازه استقلال یافته حاشیه دریای خزر در بهره‌برداری از منابع دریایی، همراه با اتکا و همکاری با شرکت‌های چندملیتی و فرامنطقه‌ای، به تشدید چالش‌ها و ممانعت از شکل‌گیری اتحادها و فرآیندهای همگرایی میان کشورهای حاشیه این دریا منجر شده است (جعفری ولدانی، ۱۳۹۶: ۳۵). در حال حاضر بیش از ۲۰۰ کشتی جنگی در دریای خزر وجود دارد گرچه ابعاد آن‌ها زیاد بزرگ نیست اما وجود آن‌ها نشانگر نظامی شدن هرچه بیشتر خزر است. (مرادیان، ۱۳۹۴: ۷۸)

در سال‌های اخیر، بازیگران مداخله‌گر فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای همچون ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا، ترکیه و رژیم صهیونیستی، با بهره‌گیری از نفوذپذیری سیاسی و امنیتی برخی دولت‌های ساحلی دریای خزر، به انعقاد پیمان‌های نظامی و تسلیحاتی با آن‌ها مبادرت ورزیده‌اند. این همکاری‌ها عمدتاً باهدف ارتقای ظرفیت‌های نظامی، تجهیز نیروهای مسلح این کشورها و ایجاد موازنه‌ای جدید در برابر قدرت‌های منطقه‌ای، از جمله جمهوری اسلامی ایران، صورت گرفته است. (Sauvageot, E. P., 2020) این تحرکات، نه تنها توازن ژئوپلیتیکی منطقه را به چالش کشیده‌اند، بلکه به‌طور مستقیم بر امنیت ملی ایران نیز تأثیرگذار بوده‌اند.

با توجه به جایگاه ژئواستراتژیک دریای خزر، وجود زمینه‌های تنش‌آفرین در روابط میان کشورهای ساحلی و افزایش نفوذ قدرت‌های فرامنطقه‌ای، فرایند نظامی‌سازی این پهنه

آبی از حدود یک دهه گذشته به طور تدریجی آغاز شده و روندی رو به فزونی یافته است. در مقایسه با دیگر مناطق جهان، نظامی سازی در دریای خزر ویژگی های متمایزی دارد؛ چراکه این دریاچه ی بسته فاقد دسترسی مستقیم به آب های آزاد است و هرگونه تحرک نظامی در آن، بیش از آنکه تابع دکترین های نیروی دریایی جهانی باشد، متأثر از الزامات و مناسبات درون منطقه ای است (آجورلو و حسین پور دستکی، ۱۳۹۲)

تداوم این روند می تواند پیامدهایی عمیق برای امنیت ملی کشورهای حاشیه خزر، به ویژه جمهوری اسلامی ایران، به همراه داشته باشد. افزایش توان تسلیحاتی کشورهای ساحلی، رقابت های تسلیحاتی پنهان و آشکار، و همچنین حضور مستمر و یا نفوذ غیرمستقیم قدرت های فرامنطقه ای، ظرفیت بروز منازعات نظامی را افزایش داده و فضای بی اعتمادی در منطقه را تقویت می کند. از این منظر، تحلیل روند نظامی سازی خزر ضرورتی راهبردی برای سیاست گذاران دفاعی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران محسوب می شود.

با انجام این تحقیق می توان نسبت به شناسایی پیامدهای نظامی شدن دریای خزر، آشنایی بیشتر با حوزه های ژئوپلیتیکی هم جوار و داشتن برآورد صحیح از موقعیت نظامی این حوزه ها در جهان امروز اقدام نمود. در صورت عدم انجام تحقیق نیز تأثیر ظرفیت های نظامی و معاهدات نظامی - امنیتی کشورهای حاشیه خزر بر امنیت نظامی ایران مشخص نخواهد شد. در این تحقیق هدف اصلی بررسی پیامدهای نظامی شدن دریای خزر بر امنیت نظامی ایران و اهداف فرعی عبارتند از: بررسی تجهیزات، امکانات و ظرفیت های نظامی، بررسی معاهدات نظامی - امنیتی بین منطقه ای و فرا منطقه ای کشورهای حاشیه دریای خزر و بررسی تأثیر ظرفیت های نظامی و معاهدات نظامی - امنیتی کشورهای منطقه خزر بر امنیت نظامی ایران

مرور پیشینه و مبانی نظری

مرور پیشینه

مطالعات پیرامون ژئوپلیتیک و امنیت دریای خزر در ایران سابقه ای نسبتاً طولانی دارد. از جمله ی نخستین پژوهش ها در این حوزه، می توان به رساله دکتری زهرا احمدی پور

(۱۳۷۶) با عنوان «دریای خزر و ژئوپلیتیک جدید منطقه» در دانشگاه تربیت مدرس اشاره کرد. وی در این تحقیق، افزایش تعداد کشورهای ساحلی و به هم ریختگی توازن قدرت منطقه‌ای را عاملی برای تشدید رقابت‌های ژئوپلیتیکی و تهدیدی علیه امنیت، ثبات، توسعه و محیط زیست منطقه دانسته و تأکید کرده است که این تحولات منافع و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را با چالش مواجه می‌سازد.

در ادامه، محسن مرادیان در مقاله‌ای با عنوان «نظامی‌گری در دریای خزر» (۱۳۹۴) که در نشریه دیده‌بان امنیت ملی منتشر شد، با تمرکز بر نقش منابع انرژی دریای خزر در اقتصاد منطقه‌ای و توجه روزافزون قدرت‌های فرامنطقه‌ای، به این نتیجه رسید که ناکامی ترتیبات چندجانبه در تعیین رژیم حقوقی خزر، کشورهای ساحلی را به اتخاذ راهبردهای یک‌جانبه و بعضاً نظامی سوق داده است.

مطالعه لیدیا پارخومچیک (۲۰۱۶) تحت عنوان «مسائل امنیتی منطقه دریای خزر» که توسط مؤسسه تحقیقاتی اورآسیا منتشر شد، نگاهی تطبیقی به سیاست‌های نظامی کشورهای ساحلی خزر داشته و بر نبود سازوکارهای نظارتی کارآمد و تلاش این کشورها برای برقراری تعادل در توانمندی‌های نظامی تأکید نموده است.

در سال‌های اخیر، سید محمدحسین حسینی و سید محمد طباطبایی در مقاله‌ای تحت عنوان «ژئوپلیتیک خزر و امنیت ملی ایران» (۱۴۰۰) در فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، به تحلیل تأثیر بنیان‌های ژئوپلیتیک منطقه خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌اند. به اعتقاد ایشان، ابعاد مختلف امنیت ملی اعم از سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی و نظامی، تحت تأثیر پویایی‌های ژئوپلیتیکی این منطقه قرار گرفته و ممکن است در بلندمدت با چالش‌های جدی روبرو شوند.

شفقت‌رودسری (۱۴۰۲) در رساله دکتری خود در دانشگاه عالی دفاع ملی با عنوان «راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر» بر اهمیت استفاده بهینه از ظرفیت‌های ترانزیتی ایران و ایجاد روابط تجاری با همسایگان تأکید کرده است. به باور

وی، یکی از اهداف اصلی راهبرد دفاعی ایران در خزر، جلوگیری از نظامی‌شدن این دریا در کنار بهره‌برداری از منابع انرژی و زیست‌محیطی گسترده آن است. در نهایت، غلامرضا طحانی در رساله دکتری خود با عنوان «الگوی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر» (۱۴۰۲) در دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، استمرار تنازع منافع میان بلوک‌های قدرت و بروز پدیده‌های امنیتی متنوع در منطقه را مورد تأکید قرار داده و بر ضرورت تدوین الگویی بومی برای تأمین امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در خزر تأکید کرده است.

مبانی نظری

نظامی شدن دریای خزر:

گرایش کشورها به افزایش توان نظامی خود در حاشیه دریای خزر برای آماده شدن در جهت برخوردهای نظامی احتمالی بین این کشورها و یا ایجاد بازدارندگی در برابر تهدیدهای ناشی از تحرکات نظامی سایر کشورهای حاشیه این دریا است که با افزایش نیرو، تجهیزات نظامی و استفاده از حمایت‌های نظامی و سیاسی کشورهای قدرتمند منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای در قالب پیمان‌های نظامی و خرید تسلیحات و ... همراه است. (آجورلو و حسین‌پور دستکی، ۱۳۹۲)

امنیت ملی:

در مشهورترین بعدشناسی، پنج بعد سیاسی، اجتماعی-فرهنگی، نظامی، اقتصادی و زیست‌محیطی به عنوان ابعاد امنیت ملی ذکر شده است. (بیات، ۱۴۰۰: ۴۶)

امنیت نظامی:

به مجموعه عوامل نظامی مؤثر بر ثبات/ امنیت محیط امنیتی کشورها می‌گویند. همکاری‌های گسترده نظامی- دفاعی، پایان یافتن منازعه‌های نظامی، خروج نیروهای نظامی بیگانه (از یک منطقه)، اجرای پروژه‌های مشترک دفاعی و ... در زمره عوامل

سازنده هستند. وقوع جنگ محدود یا نامحدود، ورود نیروهای مداخله‌گر و بی‌ثبات کننده از بین برنده ثبات این محیط محسوب می‌گردند^۱. (طحانی، ۱۴۰۲: ۳۵)

تحلیل پیامدهای ناشی از روند نظامی شدن دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، مستلزم بهره‌گیری از چارچوب‌های نظری متعددی در حوزه روابط بین‌الملل و مطالعات امنیتی است. در این بخش، چهار دسته نظریه که بیشترین هم‌خوانی را با موضوع پژوهش دارند، معرفی و کاربرد آن‌ها در تحلیل حاضر تبیین می‌شود.

۱- نظریه واقع‌گرایی و نئورئالیسم

واقع‌گرایی کلاسیک و نئورئالیسم از جمله نظریه‌های بنیادین در تحلیل رقابت‌های قدرت، توازن قوا و رفتار دولت‌ها در عرصه بین‌الملل به شمار می‌روند. بر اساس این دیدگاه، دولت‌ها بازیگران عقلانی‌ای هستند که در یک نظام بین‌المللی آنارشیک، در پی افزایش قدرت و تضمین بقای خود هستند (Morgenthau, 1948; Waltz, 1979).

در این چارچوب، روند نظامی‌سازی دریای خزر را می‌توان واکنشی از سوی دولت‌های ساحلی به تهدیدات ادراک‌شده و تلاشی برای افزایش بازدارندگی دانست. به‌ویژه پس از فروپاشی اتحاد شوروی و شکل‌گیری دولت‌های نوظهور در حاشیه خزر، فضا برای موازنه‌سازی در برابر قدرت‌های سنتی، از جمله ایران، فراهم شد و برخی از این کشورها با اتکا به حمایت تسلیحاتی و نظامی قدرت‌های فرامنطقه‌ای نظیر ایالات متحده و رژیم صهیونیستی، تلاش کرده‌اند موقعیت امنیتی خود را تقویت نمایند (روشندل، ۱۴۰۰: ۱۳۹۹).

۲- نظریه مجتمع امنیتی منطقه‌ای^۲

² Regional Security Complex Theory

مطابق نظریه مجتمع امنیتی منطقه‌ای که توسط باری بوزان و اولی ویور ارائه شده است، امنیت در سطح منطقه‌ای معنا می‌یابد؛ به این معنا که مجموعه‌ای از کشورها در یک منطقه جغرافیایی خاص، پیوندهای متقابلی از تهدید و نگرانی امنیتی دارند (Buzan & Wæver, 2003). منطقه دریای خزر، به‌ویژه پس از دهه ۱۹۹۰، به‌عنوان یک مجتمع امنیتی در حال تکوین، شاهد افزایش تعاملات امنیتی بین دولت‌های ساحلی و ورود قدرت‌های فرامنطقه‌ای بوده است. در چنین فضایی، هرگونه افزایش ظرفیت نظامی یک بازیگر می‌تواند از سوی دیگران به‌عنوان تهدید تلقی شود و در نتیجه، چرخه‌ای از رقابت تسلیحاتی را فعال کند. جمهوری اسلامی ایران نیز ناگزیر از واکنش در برابر این تحولات برای حفظ توازن و صیانت از امنیت ملی خود است (طحانی، ۱۴۰۳: ۳۰).

۳- نظریه امنیت ملی و تهدیدات سخت

امنیت ملی در مفهوم سنتی خود، به معنای حفاظت از مرزهای جغرافیایی، تمامیت ارضی و حاکمیت ملی در برابر تهدیدات نظامی مستقیم است (Ullman, 1983). در این پژوهش، تمرکز بر «امنیت نظامی» به‌عنوان بخشی از امنیت ملی ایران است. با توجه به حضور فزاینده نظامی بازیگران رقیب و مداخله‌گر در منطقه خزر و تلاش برای ایجاد پایگاه‌های نظامی، فروش تسلیحات پیشرفته و آموزش نیروهای نظامی کشورهای حاشیه، تهدیدات سختی متوجه جمهوری اسلامی ایران شده است که می‌تواند تأثیر مستقیمی بر دکترین دفاعی، آرایش نیروهای نظامی، و راهبردهای بازدارندگی کشور داشته باشد.

۴- نظریه مداخله‌گری خارجی^۱

یکی دیگر از چارچوب‌های نظری مهم در این پژوهش، نظریه مداخله‌گری خارجی است که بر نقش و تأثیرگذاری بازیگران فرامنطقه‌ای در تحولات امنیتی مناطق مختلف جهان تأکید دارد. در منطقه خزر، ورود و نفوذ قدرت‌هایی همچون ایالات متحده، رژیم صهیونیستی و ترکیه به عرصه مناسبات امنیتی کشورهای ساحلی، از طریق فروش

^۱ External Intervention

تسلیمات، برگزاری رزمایش‌های مشترک، و ایجاد همکاری‌های نظامی، جلوه‌ای آشکار از این مداخله‌گری محسوب می‌شود. (Hunter, 2010) این اقدامات، باهدف مهار و تضعیف نقش ایران در منطقه صورت می‌گیرد و بخشی از راهبرد کلان قدرت‌های رقیب برای بازتعریف توازن قدرت در منطقه به شمار می‌رود.

منطقه خزر با منازعات متعدد میان بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای مواجه است که حول موضوعاتی چون منابع انرژی، رژیم حقوقی، مسائل قومی و مشکلات زیست‌محیطی شکل گرفته‌اند. بدینی متقابل کشورهای ساحلی و برداشت‌های متفاوت از امنیت، به واگرایی و کاهش همکاری متقابل انجامیده است. توزیع نابرابر قدرت، به‌ویژه سلطه‌گرایی روسیه، کشورهای ضعیف‌تر را به تقویت نظامی و پیوستن به قدرت‌های غربی سوق داده است. این روند باعث رقابت تسلیحاتی و افزایش نظامی‌گری در منطقه شده است. در نتیجه، این تحولات بر امنیت ملی (امنیت نظامی) ایران و معادلات ژئوپلیتیک دریای خزر تأثیر مستقیم دارد (شفقت‌رودسری، ۱۴۰۲).

روش‌شناسی

این پژوهش از نظر نوع در دسته تحقیقات کاربردی و توسعه‌ای قرار دارد. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و با رویکرد اکتشافی است. جامعه آماری این تحقیق برای مصاحبه و نظر خبرگی از بین صاحب‌نظران، اساتید دانشگاه، نخبگان کشوری و لشکری، ژئوپلیتیک، جغرافیای سیاسی، روابط بین‌الملل، اقتصاد و مطالعات منطقه‌ای حوزه قفقاز تشکیل شده و نسبت به مسائل حوزه خزر آگاه بوده و همچنین اساتید عضو هیئت‌علمی و مدیران سیاسی متخصص در حوزه راهبرد منطقه‌ای و بین‌المللی داخلی و خارجی، که حداقل دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد بوده و اکثر قریب به اتفاق آن‌ها بیش از دو دهه و بعضاً سه دهه در حوزه تخصصی خود تجربه داشتند بر اساس ویژگی‌های بالا تعداد افراد با مشخصات بالا ۱۵ نفر به‌عنوان جامعه خبرگی انتخاب و با آن‌ها مصاحبه شد، علاوه بر خبرگان، از تعدادی از متخصصین امور امنیتی و نظامی با تحصیلات حداقل کارشناسی ارشد، دارای سابقه تحقیق و پژوهش و تخصص مرتبط با مسائل اقتصادی، امنیتی، سیاسی و حقوقی مرتبط با دریای خزر که تعداد آن‌ها ۷۰ نفر بود، پرسشنامه توزیع و نظراتشان اخذ گردید. تعداد ۷۰ نفر به‌عنوان جامعه آماری انتخاب شدند، با توجه به محدود بودن جامعه آماری در این تحقیق، حجم نمونه منطبق با جامعه آماری و

به صورت تمام شمار در نظر گرفته شده است محقق ابتدا به جمع‌آوری اطلاعات از اسناد و مدارک پرداخت و در مرحله بعد با انجام مصاحبه اقدام به دریافت نظر صاحب‌نظران نموده و در ادامه با برگزاری دو مرحله جلسه خبرگی، اعتبار پرسشنامه مورد تأیید خبرگان این حوزه قرار گرفته، در نهایت با انتشار پرسشنامه، نظر جامعه آماری را دریافت نموده و سپس با جمع‌بندی اطلاعات به تجزیه و تحلیل آن پرداخت.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

- تجزیه و تحلیل کیفی داده‌ها

در راستای پاسخ به پرسش‌های تحقیق و شناسایی پیامدهای نظامی شدن دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، از روش تحلیل توصیفی-تحلیلی استفاده گردید. داده‌ها از طریق بررسی اسناد، گزارش‌های رسمی، تحلیل‌های راهبردی و نظرات خبرگان حوزه امنیت و روابط بین‌الملل گردآوری و سپس با استفاده از روش‌های تقارب (هم‌گرایی)، تباین (واگرایی) و تقاطع، طبقه‌بندی و تحلیل شدند. به همین منظور در ابتدا و در گام اول، دسته‌بندی داده‌ها که شامل دسته‌بندی بر اساس اسناد و مدارک و مصاحبه با صاحب‌نظران و انجام پالایش، تلخیص و نمایش داده‌ها است به تفکیک کشورهای حاشیه خزر صورت پذیرفته است:

روسیه به عنوان قدرت مسلط نظامی در منطقه، با دارا بودن بزرگ‌ترین ناوگان دریایی، زیرساخت‌های پیشرفته نظامی، فناوری‌های بومی تولید سلاح و تسلط بر مسیرهای استراتژیک، به‌ویژه کانال ولگا، تهدید بالقوه‌ای برای امنیت توازن منطقه‌ای به شمار می‌رود. حضور مؤثر و هدفمند روسیه در دریای خزر، از طریق نوسازی ناوگان، تجهیز پایگاه‌های نظامی و برگزاری رزمایش‌های دریایی، موجب شکل‌گیری نوعی موازنه قهری در برابر سایر بازیگران منطقه‌ای شده است.

قزاقستان، اگرچه فاقد نیروی نظامی مستقل قدرتمند است، اما با بهره‌گیری از همکاری‌های استراتژیک با روسیه و نیز ایجاد ارتباطات با بازیگران فرا منطقه‌ای نظیر چین و اسرائیل، در مسیر تقویت توان دفاعی دریایی گام برداشته است. ظرفیت‌های فضایی، هسته‌ای و مراکز صنعتی-نظامی قزاقستان نیز در افزایش

قدرت بازدارندگی آن تأثیرگذار بوده است. این کشور همچنین تلاش دارد تا با توسعه زیرساخت‌های بندری و خرید تجهیزات دریایی، موقعیت خود را در معادلات دریای خزر تثبیت کند.

ترکمنستان نیز در سال‌های اخیر، با اتکا به منابع خارجی به‌ویژه آمریکا، ترکیه و اوکراین، درصددنوسازی ساختار نظامی خود برآمده است. هرچند وابستگی شدید به تجهیزات وارداتی و نبود تجربه عملیاتی، این کشور را در رتبه‌ای پایین‌تر از دیگر رقبا قرار می‌دهد. تلاش برای تقویت پاسگان ساحلی و توسعه امکانات بندری، نشان از تمایل ترکمنستان به ایفای نقش پررنگ‌تر در ساختار امنیتی منطقه دارد.

آذربایجان را می‌توان فعال‌ترین بازیگر در روند نظامی سازی دریای خزر دانست. واردات گسترده تجهیزات پیشرفته از اسرائیل، همکاری‌های نظامی با ترکیه و ناتو، افزایش بودجه نظامی و توسعه پایگاه‌های هوایی در سواحل خزر، این کشور را به یکی از منابع تهدید امنیت ملی ایران تبدیل کرده است. همکاری استراتژیک با رژیم صهیونیستی، ازجمله در حوزه پهپادها و فناوری موشکی، نقش آذربایجان را به‌عنوان ابزاری در اجرای سیاست‌های بازدارندگی یا تهدید علیه ایران پررنگ ساخته است.

در مقابل، **جمهوری اسلامی ایران** با تکیه بر توان بومی دفاعی، توسعه صنایع نظامی داخلی و موقعیت جغرافیایی ممتاز در جنوب خزر، توانسته است حضور قابل قبولی در عرصه دریایی منطقه داشته باشد. وجود بنادر استراتژیک، عمق مناسب برای استقرار تجهیزات دریایی و تخصیص کامل ظرفیت‌های دفاعی به منطقه خزر، بخشی از توان بازدارندگی ایران در مواجهه با تحولات نظامی منطقه را تشکیل می‌دهد. بااین‌حال، رشد شتابان نظامی سازی سایر کشورها، به‌ویژه با حمایت بازیگران فرامنطقه‌ای، چالشی مهم برای تأمین امنیت پایدار در مرزهای شمالی کشور به شمار می‌رود.

در گام دوم، پردازش اطلاعات شامل همگرایی داده‌ها (ترکیب)، واگرایی (تعدیل) و تقارن، که از مجموع دسته‌بندی با تخصیص کدهای آزاد و سپس دسته‌بندی آن‌ها بر اساس پنج کشور حاشیه دریای خزر انجام شده است.

روسیه:

- دسترسی به فناوری پیشرفته، به‌ویژه در ابعاد فضایی، اتمی و تسلیحات نظامی
- توانایی طراحی و ساخت تجهیزات نظامی پیشرفته از جمله هواپیمای جنگنده نسل پنجم
- توانمندی در تولید زیردریایی‌های هسته‌ای، سلاح گرم و موشک‌های بالستیک با برد کوتاه و بُرد بلند
- داشتن قدرتمندترین نیروی دریایی در منطقه خزر
- نوسازی تجهیزات نظامی و ارتش در طول سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۰
- ارتقاء توانایی ناوگان در دریای خزر پس از فروپاشی شوروی در آستاراخان
- تجهیز پایگاه‌ها به هواپیماهای قابل فرود بر روی سطح آب، انواع بالگردهای تهاجمی ترابری و ضد زیردریایی و استقرار تجهیزات موشکی
- به خدمت گرفتن ناو پیشرفته و مدرن تاتارستان در خزر
- رتبه اول جهان در بسیاری از مؤلفه‌ها مانند تعداد تانک، تعداد یگان دریایی و زیردریایی
- ناوگان قدرتمند شامل ۱۰۰ کشتی با کارکردها و ابعاد مختلفی نظیر قایق گشت زنی، مین‌یاب، هواناو، کشتی نظارت هوایی مختلف، کلاس‌های قایق‌های جنگی مختلف، قایق‌های حمله و پرتاب موشک
- توانایی در تولید ناوهای جدید مجهز به سلاح‌های پیشرفته
- ساخت پایگاه هوایی کاسپیسک در داغستان با توانایی پذیرش انواع هواپیما
- نوسازی و افزایش ظرفیت عملیاتی بندرهای دریایی خزر
- جایگاه سوم جهانی از لحاظ ذخایر اورانیوم خام
- نمایش قدرت و تحمیل خواسته‌های خود به سایر کشورهای ساحلی دریای خزر
- دارنده دومین زرادخانه هسته‌ای جهان

- توانایی بر عهده گرفتن فرماندهی مشترک ناوگان دریایی و دفاع هوایی در سراسر منطقه
- افزایش نیروهای نظامی در دریای خزر
- صادرات نظامی روسیه شامل هواپیماهای جنگی، سامانه‌های دفاع هوایی، کشتی‌ها و زیردریایی‌ها
- قدرت نظامی برجسته در جهان
- تجهیزات و امکانات نظامی و دریایی بسیار خوب
- جایگزینی شناورهای پیشرفته پس از فروپاشی، از ناوگان دریای سیاه
- برتری در نیرو و تجهیزات نسبت به ناوگان دریایی دیگر کشورهای ساحلی دریای خزر
- حضور نه‌چندان گسترده اما به‌قدر کفایت و مؤثر در قالب شناورهای سبک و متوسط با توان موشکی و توپخانه‌ای قوی
- توانایی بالا در مقابله با خطرات زیرسطحی‌ها
- وابستگی قزاقستان، آذربایجان و ترکمنستان از لحاظ ساختار و تجهیزات دفاعی نظامی
- مواجه بودن با محدودیت به‌کارگیری تجهیزات دریایی با آب‌خور زیاد (ناوشکن و زیردریایی) در شمال خزر
- تسلط به کانال ولگا و دسترسی به آب‌های آزاد
- توان نظامی بالا در بخش هسته‌ای، هواگردی، دریایی، زمینی، فضایی و سایبری

قزاقستان:

- خرید مقادیر قابل توجه سلاح‌های جدید و به‌روز از روسیه
- افزایش توان نیروی دریایی و تقویت گارد ساحلی در دریای خزر
- وجود مراکز هسته‌ای و فضایی
- توانمندی ویژه باوجود مراکز آزمایشگاهی

- وجود مراکز حیاتی پایگاه پرتاب موشک بایکونور
- همکاری بین قزاقستان و چین در زمینه اطلاعاتی
- تأثیرگذاری نیروی استراتژیک هسته‌ای روسیه در پروژه‌های بزرگ نظامی-استراتژیکی
- همکاری با رژیم صهیونیستی در زمینه پرتاب موشک از پایگاه بایکونور
- افزایش توان نیروی دریایی و تقویت گارد ساحلی در دریای خزر
- توسعه توانمندی دستیابی به نیروی دریایی کارآمد
- دریافت تعدادی شناور از کشورهای روسیه، اوکراین، آمریکا، ترکیه، کره جنوبی و حتی امارات متحده عربی
- برخورداری از امکانات نظامی به واسطه ارتباطات با روسیه
- حمایت روسیه از قزاقستان در بعد امنیتی
- امکان پشتیبانی تجهیزاتی از سوی روسیه
- ظرفیت قابل توجه نظامی در خزر
- تلاش در توسعه زیرساخت‌های نظامی با کمک کشورهای فرا منطقه‌ای
- فعالیت کمرنگ در دریای خزر
- تلاش جهت تقویت نیروی دریایی در زمینه تقویت کل ارتش خود (نیروهای هوایی و زمینی)
- افزایش بودجه نظامی برای تجهیز ناوگان‌های دریایی خود
- ایجاد تغییرات و تجهیز زیرساخت‌های بندری

ترکمنستان:

- تقویت توانایی‌های نظامی و دفاعی به‌ویژه در زمینه نیروی دریایی
- وابستگی تجهیزات نظامی به روسیه، اوکراین و گرجستان
- همکاری در زمینه‌ی نظامی و تقویت ارتش، به‌ویژه از نظر لوازم و تجهیزات با اوکراین، آمریکا، گرجستان، ترکیه، ناتو و کشورهای اروپایی

- آزمایش هاورکرافت ساخت ترکیه در دریای خزر توسط نیروی دریایی
- خریداری تجهیزات برای تقویت مرزبانی دریایی خود از کشورهای مختلف
- ضعف شدید ارتش پس از فروپاشی شوروی
- وجود منابع غنی اورانیم
- کمک مالی آمریکا جهت توسعه توان دریایی
- همکاری در قالب برنامه مشارکت برای صلح و اجرای برنامه‌های آموزشی مختلف از سوی ناتو
- اعزام افسران و دانشجویان نظامی به ترکیه
- تمایل به غرب در تأمین تجهیزات نظامی
- تلاش جهت نوسازی و تجهیز و مدرنیزه کردن تسلیحات و آموزش کارکنان
- کم‌تجربه‌ترین عضو نظامی در خزر
- تلاش برای تقویت و گسترش توانایی‌های نظامی و دفاعی خود در دریای خزر با کشورهای روسیه، اوکراین و آمریکا،
- تلاش برای نوسازی و تقویت نیروی نظامی
- تقویت توان نظامی و اقتصادی با همکاری ترکیه
- افزایش بودجه نظامی برای تجهیز ناوگان‌های دریایی خود
- ایجاد تغییرات و تجهیز زیرساخت‌های بندری

آذربایجان:

- واردات گسترده اسلحه از اسرائیل
- دریافت پهپادهای شناسایی و رزمی سری «آکینچی» از ترکیه
- همکاری تجهیزاتی - علمی به‌منظور پیشرفت علوم نظامی - راداری با رژیم صهیونیستی
- خریداری ۱۰ شناور پیشرفته از ترکیه و دو شناور موشک‌انداز از آمریکا
- افزایش بودجه نظامی

- پایگاه باکو، میدان عملیاتی سوق الجیشی مناسبی برای به فعلیت رساندن قدرت عملیاتی، بر ضد ایران
- مناسب بودن پایگاه‌های هوایی پیشرفته شوروی سابق (گوردیمیر و ناسوستی و فرودگاه‌های بین‌المللی باکو) برای هرگونه اقدام احتمالی بر ضد ایران
- استفاده از فناوری‌های نظامی و دفاعی ناتو توسط ارتش
- اجرای رزمایش‌های متعدد نظامی با آمریکا در سال‌های متمادی
- آموزش نیروی دریایی توسط آمریکا
- آموزش نیروهای نظامی مطابق با استانداردهای ناتو
- ارتقاء سطح آموزش برای پاسداری از تأسیسات نفت و گاز در برابر حملات تروریستی
- افزایش بودجه نظامی
- توانمندی‌های دفاعی رو به رشد و نوسازی زیرساخت‌های دریایی
- وضعیت مطلوب از نظر آمار تجهیزات و شناورهای دریایی
- افزایش قدرت نظامی آذربایجان به واسطه ارتباطات عمیق امنیتی و نظامی با ترکیه
- با مشکل مواجه بودن تحرک شناورها با توجه به قدمت زیاد
- تجهیز شناورهای کلاس ساعر به موشک‌های اسپایک
- تقویت نیروی دریایی درزمینه‌ی تقویت کل ارتش خود (نیروهای هوایی و زمینی)
- محرک‌ترین عنصر نظامی سازی دریای خزر
- رقابت با ایران و روسیه
- محدود بودن ظرفیت‌های نظامی در دریا
- حمایت‌های آمریکا، ترکیه و به‌طور کلی ناتو و رژیم صهیونیستی

- افزایش توان رزم با حمایت آمریکا در واگذاری شناور و برگزاری رزمایش و آموزش
- خرید تجهیزات دفاعی و نظامی به‌ویژه پهپادی از اسرائیل و ترکیه
- همکاری وسیع با ترکیه و اسرائیل در راستای تقویت توان نظامی
- ایجاد تغییرات و تجهیز زیرساخت‌های بندری

ایران:

- دستیابی به تسلیحات راهبردی و بازدارنده موشکی
 - وجود مکان‌های مناسب جهت ایجاد بنادر و اسکله‌ها و همچنین برخورداری از بندرگاه‌های مختلف و مناسب جهت فعالیت‌های دریایی
 - وجود بنادر مهم و فعال (کاربرد تجاری و نظامی)
 - توسعه صنایع نظامی و بهره‌مندی از فناوری بالا در تولید محصولات نظامی
 - ساخت تجهیزات موردنیاز (خوداتکایی)
 - فرصت حضور نظامی در دریای خزر (پس از فروپاشی شوروی)
 - عمق مناسب در جنوب دریای خزر (برای یگان‌های شناور سطحی و زیرسطحی)
 - قابلیت تخصیص تمام ظرفیت‌های نیروهای مسلح به خزر
- در گام سوم، قضاوت و تصمیم‌گیری با توجه به داده‌های استخراج شده از دسته‌بندی کدها و پس از پردازش جهت دستیابی و رسیدن به هدف مربوطه انجام گرفته است:
- درمجموع، الگوی نظامی سازی در دریای خزر ماهیتی نامتوازن یافته است و حضور و دخالت کشورهای فرا منطقه‌ای نظیر اسرائیل، آمریکا و ترکیه، موجب تشدید رقابت‌های امنیتی شده است. این امر، امنیت نظامی ایران را با مخاطراتی چون تهدید نظامی مستقیم، شکل‌گیری اتحادهای خصمانه و محدود شدن عمق استراتژیک مواجه ساخته است؛ بنابراین، نیاز به بازتعریف سیاست‌های دفاعی دریایی و تقویت همکاری‌های منطقه‌ای برای مهار تهدیدات مشترک در دریای خزر، بیش‌ازپیش احساس می‌شود.

جدول شماره (۱) جدول مقایسه‌ای: ارزیابی توان نظامی کشورهای حاشیه دریای خزر

کشور	ویژگی برجسته	همکاری نظامی فرا منطقه‌ای	توان رزمی مستقل	سطح حضور دریایی	سطح تهدید برای ایران
روسیه	ناوگان قدرتمند و زیرساخت گسترده	ندارد (قدرت مستقل است)	بسیار بالا	بسیار بالا	متوسط
قزاقستان	ظرفیت هسته‌ای و فضایی	چین، اسرائیل	پایین	متوسط	پایین
ترکمنستان	توسعه بندری با کمک خارجی	ترکیه، اوکراین، آمریکا	بسیار پایین	پایین	پایین
آذربایجان	همکاری استراتژیک ضد ایرانی	اسرائیل، ترکیه	متوسط	بالا	بالا
ایران	عمق استراتژیک، توان بومی	مستقل (اتکا به توان داخلی)	بالا	بالا	-

- تجزیه و تحلیل کمی داده‌های تحقیق

- تجزیه و تحلیل کمی و آماری اطلاعات به دست آمده از پرسش‌نامه‌ها:

در این بخش برابر روش و به ترتیب سؤالات پرسش‌نامه، تجزیه و تحلیل‌های زیر انجام گردید:

- چهار سؤال شناسایی جامعه نمونه (میزان تحصیلات، سنوات خدمتی، میزان آشنایی با مسائل حوزه دریای خزر و میزان آشنایی با مسائل راهبردی و روابط بین‌الملل) مورد تجزیه و تحلیل توصیفی قرار گرفت.

- میزان اهمیت شاخص‌ها که با مقیاس لیکرت (۵=خیلی زیاد، ۴=زیاد، ۳=متوسط، ۲=کم و ۱=خیلی کم) اندازه‌گیری شده مورد تجزیه و تحلیل توصیفی قرار گرفت و

پارامترهای میانگین و واریانس و ضریب پراکندگی محاسبه گردید و شاخص‌های مؤلفه امنیت نظامی با استفاده از ضریب پراکندگی کمتر اولویت‌بندی شدند. جهت استنباط پارامترهای جامعه از آماره‌ها از محاسبه فاصله اطمینان ۹۵ درصد، آزمون تی-استیوننت و آزمون کای-مربع استفاده شد. برای وجود ارتباط بین شاخص‌ها با هریک از ابعاد امنیت ملی از محاسبه ضریب توافقی استفاده شد. درنهایت برای تأیید وجود ارتباط بین مؤلفه‌های مرتبط با ابعاد پنج‌گانه و الگوی موردنظر از محاسبه آماره آزمون کای-مربع استفاده شد.

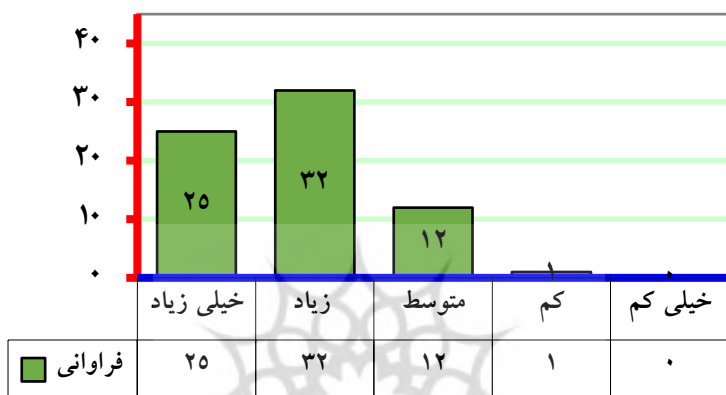
جدول شماره (۲) توزیع فراوانی میزان اهمیت شاخص‌های مرتبط با بُعد امنیت نظامی

اولویت در مؤلفه	ضریب تغییرات	$\sum_{i=1}^n f_i$	$\sum_{i=1}^n f_i^2$	میزان اهمیت				شاخص ^۱
				کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۷	۰/۱۵۱۵	۰/۴۵۳	۴/۴۴	۰	۱	۴	۲۸	۱
				۰	٪۱/۴	٪۵/۷	٪۴۰	
۱۱	۰/۱۶۵۹	۰/۵۳۳	۴/۴	۰	۳	۱	۳۱	۲
				۰	٪۴/۳	٪۱/۴	٪۴۴/۳	
۲۶	۰/۲۴۴۵	۰/۷۸۸	۳/۶۳	۰	۶	۲۷	۲۴	۳
				۰	٪۸/۶	٪۳۸/۶	٪۳۴/۳	
۲۲	۰/۱۹۹۳	۰/۷۵۵	۳/۳۶	۰	۰	۶	۲۷	۴
				۰	۰	٪۸/۶	٪۳۸/۶	
۱	۰/۱۲۰۲	۰/۳۰۴	۴/۵۹	۰	۰	۲	۲۵	۵
				۰	۰	٪۲/۹	٪۳۵/۷	
۱۰	۰/۱۶۱۹	۰/۴۶۹	۴/۲۳	۰	۰	۱۰	۳۴	۶
				۰	۰	٪۱۴/۳	٪۴۸/۶	
۲۳	۰/۲۰۶۹	۰/۶۹۵	۴/۰۳	۰	۳	۱۴	۳۱	۷
				۰	٪۴/۳	٪۲۰	٪۴۴/۳	
۳	۰/۱۲۷۴	۰/۳۳۷	۴/۵۶	۰	۰	۳	۲۵	۸
				۰	۰	٪۴/۳	٪۳۵/۷	
۱۶	۰/۱۸۰۴	۰/۵۴۳	۴/۰۹	۰	۳	۷	۴۱	۹
				۰	٪۴/۳	٪۱۰	٪۵۸/۶	

^۱ شاخص‌ها در قسمت نتیجه‌گیری به ترتیب اولویت در مؤلفه بیان شده است.

اولویت در مؤلفه	ضریب تغییرات	وزن تغییرات	وزن مؤلفه	میزان اهمیت					شاخص ^۱
				کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	کم	
۲۰	۰/۱۸۹۰	۰/۶۳۵	۴/۲۱	۰	۱۶	۲۳	۳۱	۰	۱۰
				۰	%۲۲/۹	%۳۲/۹	%۴۴/۳	۰	
۲۵	۰/۲۲۲۳	۰/۷۶۳	۳/۹۳	۰	۲۰	۲۶	۲۱	۰	۱۱
				۰	%۴/۳	%۳۷/۱	%۳۰	۰	
۱۲	۰/۱۷۳۳	۰/۵۰۸	۴/۱۱	۰	۱۴	۳۴	۲۲	۰	۱۲
				۰	%۲۰	%۴۸/۶	%۳۱/۴	۰	
۱۳	۰/۱۷۸۲	۰/۴۸۰	۳/۸۹	۰	۲۱	۳۶	۱۳	۰	۱۳
				۰	%۳۰	%۵۱/۴	%۱۸/۶	۰	
۶	۰/۱۴۶۰	۰/۴۰۲	۴/۳۴	۰	۶	۳۴	۳۰	۰	۱۴
				۰	%۸/۶	%۴۸/۶	%۴۲/۹	۰	
۴	۰/۱۳۶۲	۰/۳۵۹	۴/۴	۰	۴	۳۴	۳۲	۰	۱۵
				۰	%۵/۷	%۴۸/۶	%۴۵/۷	۰	
۱۵	۰/۱۸۰۳	۰/۵۴۳	۴/۰۹	۰	۱۶	۳۲	۲۲	۰	۱۶
				۰	%۲۲/۹	%۴۵/۷	%۳۱/۴	۰	
۸	۰/۱۵۸۸	۰/۵۱۴	۴/۵۱	۰	۹	۱۶	۴۵	۰	۱۷
				۰	%۱۲/۹	%۲۲/۹	%۶۴/۳	۰	
۱۸	۰/۱۸۷۴	۰/۶۷۲	۴/۳۷	۰	۳	۲۳	۳۸	۰	۱۸
				۰	%۴/۳	%۳۲/۹	%۵۴/۳	۰	
۲۴	۰/۲۱۶۵	۰/۷۶۶	۴/۰۴	۰	۱۶	۲۶	۲۵	۰	۱۹
				۰	%۴/۳	%۳۷/۱	%۳۵/۷	۰	
۹	۰/۱۵۸۸	۰/۵۱۴	۴/۵۱	۰	۱	۱۹	۴۴	۰	۲۰
				۰	%۱/۴	%۲۷/۱	%۶۲/۹	۰	
۱۷	۰/۱۸۵۵	۰/۵۵۱	۴	۰	۱۶	۳۵	۱۸	۰	۲۱
				۰	%۱/۴	%۵۰	%۲۵/۷	۰	
۲	۰/۱۲۴۴	۰/۲۴۶	۳/۹۸	۰	۹	۵۳	۸	۰	۲۲
				۰	%۱۲/۹	%۷۵/۷	%۱۱/۴	۰	
۵	۰/۱۴۴۴	۰/۳۰۸	۳/۸۴	۰	۱۷	۴۷	۶	۰	۲۳
				۰	%۲۴/۳	%۶۷/۱	%۸/۶	۰	
۲۱	۰/۱۹۷۶	۰/۵۵۶	۳/۷۷	۰	۱۷	۴۰	۹	۰	۲۳
				۰	%۵/۷	%۵۷/۱	%۱۲/۹	۰	
۱۴	۰/۱۸۰۲	۰/۴۴۵	۳/۷	۰	۱۷	۴۵	۴	۰	۲۵
				۰	%۵/۷	%۶۴/۳	%۵/۷	۰	

اولویت در مؤلفه	ضریب تغییرات	وزن نسبتی	تعداد نفر	میزان اهمیت					شاخص ^۱
				خیلی کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	خیلی زیاد	
۱۹	۰/۱۸۷۸	۰/۴۹۰	۳/۷۳	۰	۴	۱۷	۴۳	۶	۲۶
				۰	٪۵/۷	٪۲۴/۳	٪۶۱/۴	٪۸/۶	
-	۰/۱۷۴۰	۰/۵۶۹	۴/۱۶	۰	۱	۱۲	۳۲	۲۵	میانگین
				۰	٪۱/۴	٪۱۷/۱	٪۴۵/۷	٪۳۵/۷	

نمودار شماره (۱) توزیع فراوانی مرتبط با شاخص‌های بُعد امنیت نظامی

توصیف و تفسیر:

با توجه به جدول و نمودار فوق، نتایج حاصله بیانگر این مطلب است که از تعداد ۷۰ نفر پرسش‌شوندگان (افراد نمونه) تعداد ۲۵ نفر (۳۶ درصد) گزینه خیلی زیاد، تعداد ۳۲ نفر (۴۶ درصد) گزینه زیاد، تعداد ۱۲ نفر (۱۷ درصد) گزینه متوسط و تعداد ۱ نفر (۱ درصد) گزینه کم را انتخاب نموده‌اند. در نتیجه ۸۲ درصد افراد نمونه معتقدند شاخص‌های احصاء شده در این بُعد به میزان زیاد به بالا بر امنیت نظامی جمهوری اسلامی ایران تأثیرگذار هستند.

تجزیه و تحلیل استنباطی ارتباط شاخص‌ها و مؤلفه‌ها:

در قالب آمار استنباطی نیز فاصله اطمینان ۹۵ درصدی، آماره آزمون (تی - استیودنت)، آماره آزمون کای - مربع و ضریب توافق محاسبه گردید.

در این پژوهش جهت بررسی تصادفی نبودن پاسخ‌های نمونه آماری از برآورد فاصله اطمینان ۹۵ درصدی، آزمون تی- استیودنت و آزمون کای-مربع (آزمون خی دو) استفاده شده است.

در ستون آخر جداول زیر ضریب توافق محاسبه شده که میزان ارتباط شاخص‌ها را با مؤلفه مربوطه نشان می‌دهد. با توجه به شدت ضریب توافقی بین شاخص‌ها و مؤلفه‌های متناظر در مؤلفه‌های سه گانه (جداول پایین) وجود ارتباط بین آن‌ها مورد تأیید بوده و این شاخص‌ها و مؤلفه‌ها از یکدیگر مستقل نبوده و با همدیگر در ارتباط می‌باشند.

جدول شماره (۳) محاسبه مقادیر استنباطی بُعد امنیت نظامی

شاخص	فاصله اطمینان		نتیجه	آماره آزمون کای مربع	ضریب توافقی
	حد بالا	حد پایین			
۱	۱/۲۸	۱/۶۰	تأیید	۵۴	۰/۶۶۰
۲	۱/۲۲	۱/۵۷	تأیید	۵۵/۴۸	۰/۶۶۵
۳	۰/۴۲	۰/۸۴	تأیید	۱۶/۲۸	۰/۴۳۳
۴	۱/۱۵	۱/۵۶	تأیید	۲۱/۴۵	۰/۲۳۴
۵	۱/۴۵	۱/۷۱	تأیید	۳۶/۲۰	۰/۵۸۴
۶	۱/۰۶	۱/۳۹	تأیید	۱۲/۸۰	۰/۳۹۲
۷	۰/۸۳	۱/۲۳	تأیید	۲۴/۲۸	۰/۵۰۷
۸	۱/۴۲	۱/۶۹	تأیید	۳۲/۷۷	۰/۵۶۵
۹	۰/۹۱	۱/۲۶	تأیید	۵۰/۰۰	۰/۶۴۶
۱۰	۱/۰۲	۱/۴۰	تأیید	۴/۸۳	۰/۲۵۵
۱۱	۰/۷۲	۱/۱۳	تأیید	۱۷/۲۰	۰/۴۴۴
۱۲	۰/۹۴	۱/۲۸	تأیید	۸/۶۹	۰/۳۳۲
۱۳	۰/۷۲	۱/۰۵	تأیید	۱۱/۶۸	۰/۳۷۸
۱۴	۱/۱۹	۱/۴۹	تأیید	۱۹/۶۵	۰/۴۶۸
۱۵	۱/۲۶	۱/۵۴	تأیید	۲۴/۱۱	۰/۵۰۶
۱۶	۰/۹۱	۱/۲۶	تأیید	۵/۶۰	۰/۲۷۲
۱۷	۱/۳۴	۱/۶۸	تأیید	۳۱/۲۳	۰/۵۵۵
۱۸	۱/۱۷	۱/۵۶	تأیید	۴۵/۳۱	۰/۶۲۷
۱۹	۰/۸۳	۱/۲۵	تأیید	۱۹/۴۸	۰/۴۶۶

شاخص	فاصله اطمینان		آماره آزمون T	نتیجه	آماره آزمون کای مربع	ضریب توافقی
	حد پایین	حد بالا				
۲۰	۱/۳۴	۱/۶۸	۱۷/۶۷	تأیید	۶۳/۳۷	۰/۶۸۹
۲۱	۰/۸۲	۱/۱۷	۱۱/۲۷	تأیید	۳۳/۲۰	۰/۵۶۷
۲۲	۰/۸۷	۱/۱۰	۱۶/۶۲	تأیید	۵۶/۶۰	۰/۶۶۸
۲۳	۰/۷۱	۰/۹۷	۱۲/۷۰	تأیید	۳۸/۶۰	۰/۵۹۶
۲۴	۰/۵۹	۰/۹۴	۸/۶۶	تأیید	۴۳/۴۸	۰/۶۱۹
۲۵	۰/۵۴	۰/۸۶	۸/۷۸	تأیید	۶۴/۰۵	۰/۶۹۱
۲۶	۰/۵۶	۰/۸۹	۸/۷۰	تأیید	۵۵/۱۴	۰/۶۶۳
میانگین	۰/۹۷	۱/۳۱	۱۳/۷۷	تأیید	۳۲/۵۲	۰/۵۶۳

با توجه به مقادیر ستون آماره آزمون تی - استیودنت و مقایسه آن با مقدار بحرانی (۱/۶۴) همه شاخص‌ها تأیید شده‌اند. با توجه به سطر آخر می‌توان گفت در مجموع؛ شاخص‌های این بُعد مورد تأیید قرار گرفته است. با توجه به ضریب توافقی (ستون آخر) وجود ارتباط همه شاخص‌های این بُعد نیز تأیید می‌گردد.

بحث و نتیجه‌گیری:

در این تحقیق که از طریق مطالعه مبانی نظری، مصاحبه و اخذ نظر خبرگان، با برگزاری جلسات خبرگی، تهیه پرسش‌نامه و اخذ نظر کارشناسان واجد شرایط و در نهایت تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌های تحقیق انجام گردید، نمایانگر پیامدهای افزایش تجهیزات، امکانات و ظرفیت‌های نظامی بر امنیت نظامی ایران بر اساس اولویت حاصل از این تحقیق به شرح زیر است:

- ۱- افزایش رقابت تسلیحاتی در دریای خزر ۲- افزایش تنش در بهره‌برداری از منابع و مسیرهای ناوبری ایران ۳- تشدید رقابت بر سر منابع انرژی، مرزهای دریایی و سایر منافع استراتژیک ۴- افزایش تسلیحات نظامی، تجهیزات و آموزش به کشورهای حاشیه دریای خزر توسط آمریکا، ناتو و اسرائیل ۵- کاهش همکاری‌های نظامی در زمینه مبارزه با جرائم سازمان‌یافته ۶- ایجاد چالش‌های جدی در حوزه‌های امنیتی و نظامی توأم با هزینه‌های فراوان برای ایران با شکل‌گیری همکاری‌های کشورهای فرا منطقه‌ای در حوزه خزر ۷-

گسترش حضور و نفوذ کشورهای فرا منطقه‌ای ۸- گسترش نفوذ ترکیه در کشورهای آذربایجان و ترکمنستان ۹- افزایش ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی و شنودی در مرزهای ایران ۱۰- برهم خوردن توازن قدرت نظامی کشورهای همسایه دریای خزر نسبت به ایران ۱۱- افزایش حضور و نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و تهدید مرزهای ملی کشور ۱۲- توجه بیش‌ازپیش کشورهای حاشیه خزر به حفظ و حراست از منافع خود ۱۳- از میان رفتن امید به برقراری ترتیبات همکاری منطقه‌ای ۱۴- کاهش همکاری‌های نظامی در زمینه مبارزه با قاچاق اسلحه ۱۵- گسترش نفوذ روسیه و تلاش برای بازگشت به دوران سلطه کامل بر کشورهای حاشیه خزر ۱۶- برگزاری رزمایش‌های مشترک و مرکب علیه امنیت نظامی ایران ۱۷- کشیده شدن کشورهای حاشیه خزر به یک‌جانبه‌گرایی ۱۸- ایجاد زمینه نفوذ بیشتر اسرائیل در کشورهای منطقه از طریق اقدامات اطلاعاتی و پشتیبانی از اقدامات ضد امنیتی ۱۹- کاهش همکاری‌های نظامی در زمینه مبارزه با قاچاق انسان ۲۰- تشدید امکان بروز درگیری بر سر آب‌های سرزمینی و حوزه‌های نفتی ۲۱- کاهش همکاری‌های نظامی در زمینه مبارزه با تروریسم ۲۲- افزایش به‌کارگیری انواع شناورهای نظامی، سامانه‌های پدافندی و موشکی، احداث پایگاه‌های پهپادی ۲۳- تهدید امنیت خطوط کشتیرانی ایران با کاهش همکاری در زمینه تأمین امنیت دریانوردی ۲۴- امکان واگذاری پایگاه و خاک کشورها علیرغم وجود معاهدات موجود در منطقه ۲۵- بی‌ثباتی منطقه و بروز اختلافات و تنش‌ها در بین کشورهای حاشیه خزر ۲۶- افزایش احتمال فعالیت ضد امنیتی گروه‌های سلفی، تارش‌گری و وهابیت علیه ج.ا.ا.

اگرچه در نگاه اول می‌تواند به نظر برسد که توسعه نظامی یک منطقه دریایی می‌تواند به افزایش امنیت کشورهای مربوطه کمک کند، اما واقعیت چندان ساده نیست. تأثیر این تغییرات به‌طور عمده به عوامل مختلفی از جمله فرهنگ دفاعی کشورها، سیاست‌های خارجی و تعهدات بین‌المللی آن‌ها بستگی دارد.

سازوکارهای نظارتی دولتی که می‌تواند سیاست‌های پنج کشور همسایه خزر مربوط به ارتش‌ها را کنترل کند وجود ندارد هرچند به سبب مصالح منطقه‌ای و نیز وابستگی‌های

غیرقابل انکار کشورهای منطقه به یکدیگر، وقوع درگیری تمام عیار نظامی در خزر دور از ذهن می‌نماید در منطقه خزر هنوز تفاوت‌هایی در رویکرد دولت‌های همسایه خزر در مورد موضوع حضور نظامی در خزر وجود دارد.

توصیه‌های کلیدی برای سیاست‌گذاران دفاعی:

- ۱- حضور مؤثرتر نداجا در فعالیتهای عملیاتی دریای خزر به‌ویژه در خصوص توسعه همکاری‌های مرتبط با دیپلماسی دفاعی ج.ا. ایران و کشورهای حاشیه دریای خزر؛ ایجاد زمینه‌های افزایش تعاملات سازنده با طرف‌های منطقه‌ای
- ۲- تقویت زیرساخت دفاعی ناوگان نیروی دریایی ارتش در شمال کشور به‌منظور ارتقا پایگاه‌های موجود در حوزه‌های شناوری، موشکی، پهپادی، اطلاعاتی و سیگنالی در شرق و غرب دریای خزر
- ۳- برگزاری مداوم رزمایش‌های صلح و دوستی در دریای خزر با میزبانی دوره‌ای کشورها به‌منظور افزایش تعاملات نظامی در حوزه دریای خزر از طریق اعزام شناورهای یگان‌های دریایی کشورهای حاشیه به رزمایش و همچنین انجام بازدیدهای دوجانبه بین کشورها و برگزاری تمرینات مشترک نظامی و غیرنظامی

تشکر و قدردانی

از ریاست محترم دانشکده علوم اجتماعی دافوس آجا جهت پیگیری‌ها و هماهنگی‌های برگزاری جلسات خبرگی پژوهش حاضر و نیز کلیه اندیشمندان و پژوهشگرانی که در خلال تحقیق خالصانه دیدگاه‌ها و نقطه نظرات علمی و کارشناسی خود را ارائه نمودند، تشکر و قدردانی می‌گردد.

تضاد منافع:

بدین وسیله نویسندگان تصریح می‌نمایند که هیچ‌گونه تضاد منافی در خصوص پژوهش حاضر وجود ندارد.

منابع

- آجورلو، محمدجعفر، حسین‌پوردستکی، ابوزر (۱۳۹۲)، تبیین ابعاد تاثیرگذاری نظامی شدن دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه راهبرد دفاعی، شماره ۴۸. URL: <https://journals.sndu.ac.ir>
- بیات، بهرام (۱۴۰۰)، نظریه‌های امنیت ملی، تهران، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی (URL: <http://opac.nlai.ir/opac-prod>)
- جعفری ولدانی، اصغر، حسینی، سید محمدحسین حسینی (۱۳۹۶)، تأثیر فعالیت‌ها نظامی بازیگران فرا منطقه‌ای حوزه خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۹۷. URL: https://ca.ipisjournals.ir/article_24965.html
- حسینی، سید محمد حسین، طباطبایی، سید محمد (۱۴۰۰)، ژئوپلیتیک خزر و امنیت ملی، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز. URL: <https://ca.ipisjournals.ir/>
- روش‌سندل، جلیل (۱۳۹۹)، امنیت ملی و نظام بین‌المللی، تهران، سمت، چاپ ۱۲. URL: <http://opac.nlai.ir/opac->
- شفقت رودسری، آریا (۱۴۰۲)، رساله دکتری، راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر، دانشگاه عالی دفاع ملی
- طحانی، غلامرضا (۱۴۰۳)، الگوی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر، تهران، دانشگاه فرماندهی و ستاد، چاپ دوم
- طحانی، غلامرضا (۱۴۰۲)، رساله دکتری، الگوی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر
- قاسمی، محمدمهدی (۱۳۹۴)، بررسی نقش بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در منطقه ژئوپلیتیکی دریای خزر. URL: <https://ca.ipisjournals.ir/?>
- مرادیان، محسن. (۱۳۹۴). نظامی‌گری در دریای خزر، نشریه دیده‌بان امنیت ملی، شماره ۳۶
- موسوی شهیدی، سید مهدی، وحدانی نیا، ولی‌الله، حسینی، سید ناصر (۱۴۰۳)، ایران در آستانه یک تقاطع ژئوپلیتیک: چالش‌های ناشی از سناریوی محتمل کریدور زنگ زور، فصلنامه علمی آینده‌پژوهی دفاعی، ۹ (۳۵)، ۱-۲۵. (DOI: [10.22034/dfsr.2025.2047082.1856](https://doi.org/10.22034/dfsr.2025.2047082.1856))
- Ajorlou, Mohammad Jafar, Hosseinpour Destaki, Abouzar (2013). "Explaining the Dimensions of the Impact of the Militarization of the Caspian Sea on the National Security of the Islamic Republic of Iran," *Defensive Strategy Quarterly*, No. 48. [in Persian] URL: https://journals.sndu.ac.ir/article_684.html

- Bayat, Bahram (2021). *Theories of National Security*, Tehran: Supreme National Defense University and Strategic Research Center. [in Persian] URL: <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/5808285>
- Cohen, A. (2006). *The new great game: Oil politics and the Caucasus and Central Asia*. The Heritage Foundation. URL: <https://www.heritage.org>
- Ghasemi, Mohammad Mahdi (2015). *Examining the Role of Regional and Extra-Regional Actors in the Geopolitical Region of the Caspian Sea*. [in Persian] URL: https://ca.ipisjournals.ir/?_action=xml&article=24965
- Hosseini, Seyed Mohammad Hossein, Tabatabaei, Seyed Mohammad (2021). "The Geopolitics of the Caspian Sea and National Security," *Central Asia and Caucasus Studies Quarterly*. [in Persian] URL: https://ca.ipisjournals.ir/article_252449.html
- Hunter, S. T. (2010). *Iran's foreign policy in the post-Soviet era: Resisting the new international order*. Praeger. URL: <https://ciaotest.cc.columbia.edu.pdf>
- Jafari Voldani, Asghar, Hosseini, Seyed Mohammad Hossein (2017). "The Impact of the Military Activities of Extra-Regional Actors in the Caspian Sea Region on the National Security of the Islamic Republic of Iran," *Central Asia and Caucasus Quarterly*, No. 97. [in Persian] URL: https://ca.ipisjournals.ir/article_24965.html
- Mir, T. A., & Baghat, M. A. (2025). Ideology or Survival: Where is Iran's Foreign Policy Heading in the Emerging New World Order?. *India Quarterly*, 81(1), 101-113. URL: <https://doi.org/10.1177/09749284241307926>
- Moradian, Mohsen (2015). "Militarization in the Caspian Sea," *National Security Observer Journal*, No. 36. [in Persian] URL: <https://www.noormags.ir/view/en/articlepage/1399118>
- Mousavi Shahidi, Seyed Mehdi; Vahdaninia, Valiollah; Hosseini, Seyed Nasser (2024). Iran at the Threshold of a Geopolitical Crossroads: Challenges Arising from the Probable Zangezur Corridor Scenario. *Defensive Futurology Quarterly*, 9(35), 1-25. [in Persian] DOI: <https://doi.org/10.22034/dfsr.2025.2047082.1856>
- Roshandel, Jalil (2020). *National Security and the International System*, Tehran: SAMT, 12th Edition. [in Persian] URL: <http://opac.nlai.ir/opac->
- Sauvageot, E. P. (2020). Between Russia as producer and Ukraine as a transit country: EU dilemma of interdependence and energy security. *Energy Policy*, 145, 111699.
- Shafaghat Roudsari, Aria (2023). *Doctoral Dissertation: Defensive Strategies of the Islamic Republic of Iran in the Caspian Sea*, Supreme National Defense University. [in Persian]

- Tahani, Gholamreza (2023). *Doctoral Dissertation: The Model of Maritime Security of the Islamic Republic of Iran in the Caspian Sea*. [in Persian]
- Tahani, Gholamreza (2024). *The Model of Maritime Security of the Islamic Republic of Iran in the Caspian Sea*, Tehran: Command and Staff University, 2nd Edition. [in Persian] URL: <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/9256359>

